

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

РУДЮК АНДРІЙ ВАЛЕНТИНОВИЧ

УДК 94(477):929.6"1991/2016"

**РОЗВИТОК ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ТА
МУНІЦИПАЛЬНОЇ ГЕРАЛЬДИКИ В УКРАЇНІ
(1991 – 2016 рр.)**

Спеціальність 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні
дисципліни

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі архівознавства та спеціальних галузей історичної науки історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка МОН України

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
ВОЙЦЕХІВСЬКА ІРИНА ПІНЕЛІВНА,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка МОН України,
професор кафедри історії мистецтв.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук,
старший науковий співробітник
ОДНОРОЖЕНКО ОЛЕГ АНАТОЛІЙОВИЧ,
Інститут української археографії та джерелознавства імені
М. С. Грушевського НАН України, старший науковий
співробітник відділу теорії і методики археографії та
джерелознавчих наук;

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
ТОМОЗОВ ВАЛЕРІЙ В'ЯЧЕСЛАВОВИЧ,
Інститут історії України НАН України, старший науковий
співробітник, завідувач сектору генеалогічних та
геральдичних досліджень.

Захист відбудеться 26 грудня 2017 р. о 10 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.20 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (01033, м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 349).

З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка (01033, м. Київ, вул. Володимирська, 58, зал №12).

Автореферат розісланий 22 листопада 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук, доцент

Л. В. Іваницька

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Здобуття Україною незалежності та розбудова власної держави на національних засадах є необхідною умовою історичного розвитку нашої країни. Український народ впродовж багатьох століть боровся за право самостійно розпоряджатися своєю долею. Переломним моментом цього процесу став рубіж 1980-х – 1990-х рр., коли українці починають все більше усвідомлювати себе окремим народом, що підтвердила Декларація про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.) та Всеукраїнський референдум (1 грудня 1991 р.).

Проголошення незалежності України є доленосним актом для кожного свідомого українця. З цього часу починається формування нової політичної та соціальної системи, зміни в економічній та культурній сфері. Поступово суспільство відходить від радянських ідеологічних стереотипів та формує нову національно-державницьку свідомість. Складовим етапом цього процесу є відродження історичних традицій національної символіки.

Актуальність теми зумовлена вимогами часу та ментальною потребою підведення певного підсумку герботворення в незалежній Україні. Необхідно визначити історичне місце герба як знакового символу окремої території чи населеного пункту. Територіальна та міська геральдика в сучасних умовах сприяє діяльності та розвитку місцевого самоврядування. Врегулювання практичного використання символічних знаків неможливе без розуміння основ та витоків геральдики, її еволюційного поступу. Цей процес має два аспекти розвитку: теоретичний та прикладний. До проблем теоретичної геральдики традиційно відносять питання основ герботворення, її засадничих принципів та канонів, правила упорядкування гербових елементів, використання кольорового ряду тощо. Теоретична парадигма геральдики уможливила осмислення усього шляху герботворення та побудову власної геральдичної системи. Прикладна складова відповідає реально затвердженим проектам територіальної та муніципальної геральдики, в яких відобразився процес відродження національних традицій та символів. Науковий аналіз та оцінка обох аспектів герботворення територіальної та муніципальної геральдики є завданням даного дисертаційного дослідження. Тому робота має як історіографічне так і джерелознавче спрямування, що продиктовано необхідністю сукупно дослідити усі сторони геральдичного процесу в Україні.

Особливості розвитку локальної геральдики засвідчили вияв місцевої культури та традицій, що відобразилося у затвердженні гербів окремих територій та населених пунктів. Проте, окрім місцевого історичного колориту, геральдичний процес відображає і сучасний поступ українського герботворення в цілому.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано у межах програми науково-дослідницьких робіт «Розвиток архівознавства, джерелознавства, історіографії та спеціальних історичних дисциплін в Україні та світі», затвердженої вченою радою історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (державний реєстраційний номер 16КФ046-07).

Метою роботи є комплексне вивчення територіального та муніципального герботворення в умовах незалежної України, висвітлення здобутків, проблем та шляхів подальшого удосконалення герботворчого процесу.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні **завдання**:

- проаналізувати ступінь наукової розробки проблеми, визначити рівень її джерельного забезпечення та методи дослідження;
- розглянути законодавчу та нормативну базу сучасного герботворення;
- охарактеризувати теоретичні засади формування територіальної та муніципальної геральдики;
- показати процес розвитку геральдики в державних та громадських наукових інституціях;
- встановити традиційно історичні та модерні символічні зображення на територіальних та муніципальних гербах;
- з'ясувати регіональні особливості створення та використання гербових зображень.

Об'єктом дослідження є сучасна територіальна на муніципальна геральдика в Україні.

Предметом дослідження є процес герботворення в незалежній Україні, закономірності його розвитку на основі національних традицій з урахуванням регіональних особливостей територіальних та муніципальних гербів.

Методологічну основу дослідження склала система принципів, методів та підходів, які дозволили всебічно та комплексно дослідити історіографічний та джерельний матеріал. У дисертаційній роботі використані загальнонаукові методи (аналіз, синтез, історичний, системний та логічний), загальноісторичні принципи та підходи (джерелознавчий, ретроспективний, хронологічний, історико-географічний, порівняльно-історичний), а також спеціальні методи геральдики, що дозволили розкрити визначену проблему як комплексне історичне явище.

Хронологічні рамки роботи включають 25 років незалежності України (1991 – 2016 рр.). Проте історіографічний та джерельний матеріал вимагає ретроспективного погляду на герботворчий процес в попередні історичні періоди, зокрема внеску українських вчених радянського періоду та дослідників діаспори.

Географічні межі включають територію України в її сучасних межах, визначених адміністративно-територіальним поділом, закріпленим в Конституції України.

Наукова новизна дисертації полягає у тому, що вперше комплексно досліджено процес територіального та муніципального герботворення в незалежній Україні. Проаналізовано законодавчу та нормативну базу геральдики, що включає Конституцію України, закони та підзаконні акти. Досліджено теоретико-методологічні праці, що лежать в основі практичного втілення геральдичних проєктів. Висвітлено внесок академічних, науково-освітніх, громадських установ у розроблення проблем геральдики. Упорядковано символічний ряд зображень сучасних гербів та простежено їхній еволюційний історичний розвиток. Систематизовано гербові символи за зовнішніми ознаками та змістовим наповненням. Проведено історіографічно-джерельний аналіз геральдичного ряду

сучасних територіальних та муніципальних знаків. Встановлено регіональні особливості розвитку геральдики в Україні.

Теоретичне та практичне значення результатів дисертаційної роботи полягає у тому, що авторські узагальнення, висновки, теоретичні та практичні результати можуть бути використані при удосконаленні системи геральдичного законодавства, впорядкуванні термінологічного та понятійного апарату сучасної геральдичної науки. Матеріали роботи можуть бути використані при розробці нормативних курсів із геральдики, символіки, інших спеціальних історичних дисциплін, підготовці довідкових та бібліографічних покажчиків, навчально-методичних посібників з історії України та краєзнавства.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною працею, яка дає комплексну характеристику процесу територіального та муніципального герботворення в Україні за часи незалежності. Усі висновки та узагальнення, викладені у дослідженні, отримані дисертантом самотійно. Укладені додатки також є самостійним доробком і доповнюють роботу.

Апробація результатів дослідження. Отримані в ході роботи над дисертацією результати обговорювалися на засіданнях кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки КНУ імені Тараса Шевченка. У вигляді доповідей основні положення і висновки дисертації були оприлюднені на 8 конференціях: VII Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих учених «Дні науки історичного факультету» (Київ, КНУ імені Тараса Шевченка, 23 квітня 2015 р.); IV Міждисциплінарні гуманітарні читання: міжнародна науково-практична конференція (Київ, 28 жовтня 2015 р.); Шістнадцяті джерелознавчі читання «Архівна наука і освіта в незалежній Україні»: всеукраїнська наукова конференція (Київ, КНУ імені Тараса Шевченка, 24 листопада 2015 р.); III Міжнародна науково-практична конференція «Перспективи розвитку сучасної науки» (м. Харків, 04-05 грудня 2015 р.); IX Міжнародна наукова конференція студентів, аспірантів та молодих учених «Дні науки історичного факультету» (Київ, КНУ ім. Тараса Шевченка, 21 квітня 2016 р.); XXV Наукова геральдична конференція (Львів, 7-8 жовтня 2016 р.); III Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук» (м. Київ, 28-29 жовтня 2016 р.); Сімнадцяті джерелознавчі читання, присвячені 150-річчю з дня народження Михайла Грушевського: всеукраїнська наукова конференція (м. Київ, 16 листопада 2016 р.).

Публікації. За матеріалами дисертації опубліковано шість наукових статей, які вийшли друком у фахових виданнях, серед них дві – у виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз та сім праць апробаційного характеру, які додатково розкривають тему дисертаційної роботи.

Структура дисертації зумовлена змістом досліджуваної проблеми, метою та завданнями. Робота складається зі вступу та 5 розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та літератури (40 с., 387 позицій), 3-х додатків. Загальний обсяг дисертації становить 248 с., з них основного тексту – 158 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету та завдання, визначено об'єкт і предмет дослідження, окреслено хронологічні та географічні межі, розкрито наукову новизну і практичне значення отриманих результатів.

У першому розділі «Історіографія, джерельна база та методи дослідження» проаналізовано стан наукової розробки теми, охарактеризовано джерельну базу та методи дисертаційного дослідження.

Історіографію розвитку територіальної та муніципальної геральдики в Україні можна умовно розділити на два періоди: перший – межа 1980-х-1990-х рр. – поч. 2000-х рр.; другий – поч. 2000-х рр. – 2016 р.

Перший період є початковим етапом формування нової геральдичної системи в Україні. Він характеризується: а) відновленням та використанням національної символіки, зокрема в геральдиці, що пов'язано із здобуттям незалежності; б) очищенням геральдичної науки від ідеологічних впливів радянської доби; в) закладенням основ правового регулювання у галузі геральдики; г) відновленням історичних гербів для міст, селищ; г) інституціональним становленням геральдичної галузі загалом: створенням та діяльністю відділів та секторів в інститутах, заснуванням товариств, наукових спілок та гуртків; д) пошуком витоків національної геральдики та символіки, вивченням геральдичного досвіду литовсько-польської, козацької, імперської доби; е) розробкою та впровадженням теоретико-методологічних засад у формуванні територіальної та муніципальної геральдики; є) долученням вчених діаспори до національного геральдичного процесу; ж) активізацією краєзнавчого руху у відновленні та затвердженні місцевої символіки.

Другий період характеризується розбудовою та розвитком вітчизняної муніципальної та територіальної геральдики: а) спробою впорядкування геральдичного процесу на державному рівні; б) завершенням етапу затвердження гербів областей; в) активізацією процесу затвердження гербів для сіл та селищ; г) історіографічним переосмисленням геральдики радянського періоду; г) поглибленням досліджень регіональних особливостей геральдики в Україні; д) створенням та впровадженням нових явищ в міській емблематиці – логотипів.

Перші намагання обґрунтувати розвиток спеціальних історичних дисциплін, зокрема символіки та геральдики у новітніх умовах припадають на 90-ті рр. ХХ ст., коли побачили світ довідники та посібники, в яких досліджуються теоретичні проблеми геральдичної науки. Першим виданням в незалежній Україні став довідник зі спеціальних історичних дисциплін підготовлений за редакцією В. Замлинського¹. Згодом, І. Калмакан і М. Ємельянов підготували видання, яке значною мірою було присвячено теоретичним основам геральдики². Питання розвитку термінології і понятійного апарату геральдики розвинув Г. Бондаренко у

¹ Специальные исторические дисциплины / за ред. В. А. Замлинского. – К., Министерство образования Украины, 1992. – 328 с.

² Калмакан І. К., Ємельянов М. В. Основи геральдики: навч. посібник для студ. гуманітарних фак. вищ. навч. закладів / І. К. Калмакан, М. В. Ємельянов; Одеський держ. ун-т ім. І. І. Мечникова. Історичний факультет. – Одеса: [б.в.], 1996. – 159 с.

навчальному посібнику, яке витримало вже два видання³. Довідник, який став результатом спільних зусиль фахівців Інституту історії України НАНУ, історичного факультету КНУ ім. Тараса Шевченка, НБУ ім. В. І. Вернадського побачив світ 2008 р.⁴

Серед перших регіональних досліджень є роботи Ю. Савчука, що були підготовлені автором самостійно та у співавторстві⁵. Дисертація вченого була однією із перших робіт, присвячена міській геральдиці⁶. Дисертаційне дослідження А. Гречило «Українська міська геральдика: тенденції розвитку»⁷ заклало основи ґрунтовного комплексного дослідження муніципальної геральдики в часи незалежності. Результати наукового дослідження були покладені в основу монографії «Українська міська геральдика»⁸. Територіальна геральдика, державні та земельні знаки, національна символіка стала темою докторської дисертації вченого⁹.

В. Панченко 1996 р. публікує видання «Гербівник міст України»¹⁰, що має науково-популярний та довідковий характер, а 1999 р. захищає кандидатську дисертацію на тему «Міська та містечкова геральдика Лівобережної України доби Гетьманщини»¹¹. У 2000 р. автор публікує монографію під назвою «Міські та

³ Бондаренко Г. В. Спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни / Г. В. Бондаренко. – Луцьк: Ред.-вид. відділ ВДУ, 1997. – 222 с.; Бондаренко Г. В. Спеціальні історичні дисципліни / Г. В. Бондаренко. – Луцьк: Ред.-вид. відділ СНУ, 2015. – 424 с.

⁴ Спеціальні історичні дисципліни. Довідник: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Редкол.: В. А. Смолій (гол. ред.); І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томозов, М. Ф. Дмитрієнко та ін. – К.: Либідь, 2008. – 520 с.

⁵ Савчук Ю. К. Міська геральдика Поділля/Юрій Костянтинівич Савчук, Г. Мельник, Л. Шпильова. – Вінниця: Континент-ПРИМ, 1995. – 143 с.; Дмитрієнко М., Савчук Ю. З історії гербової традиції міст Поділля (XIV-XVIII ст.) / М. Ф. Дмитрієнко, Ю. К. Савчук // Український історичний жур-нал. – 1993. – № 12. – С.50-57.; Дмитрієнко М. Ф., Савчук Ю. К. Короткий нарис міської геральдики Поділля / М. Ф. Дмитрієнко, Ю. К. Савчук – К.: Ін-т історії України НАН України, 1994. – 106 с.

⁶ Савчук Ю. К. Міська геральдика Поділля: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Савчук Юрій Костянтинівич; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. - К., 1996. – 24 с.

⁷ Гречило А. Б. Українська міська геральдика: тенденції розвитку: дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / НАН України. – К., 1996. – 172 с.

⁸ Гречило А. Б. Українська міська геральдика / А. Б. Гречило; НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Львів. від-ня. - К.; Л.: Укр. геральд. т-во, 1998. – 191 с.

⁹ Гречило А. Б. Українська територіальна геральдика. – Львів: Інститут української археографії ім. М. С. Грушевського НАН України, УГТ, 2010. – 208 с.

¹⁰ Панченко В. Гербівник міст України. – Київ – Нью-Йорк: Видавництво «М. П. Коць», 1996. – 168 с.

¹¹ Панченко В. Міська та містечкова геральдика Лівобережної України доби Гетьманщини: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Панченко Володимир

містечкові герби України»¹², яка є комплексною систематизованою роботою і вміщує інформацію з історії понад 400 гербів.

Фахівець в галузі сфрагістики, генеалогії та родової геральдики О. Однороженко розпочинав свої наукові дослідження з історії козацької територіальної геральдики і сфрагістики, захистивши на цю тему кандидатську дисертацію¹³ та опублікувавши декілька монографій¹⁴.

Питання про генетичний зв'язок між муніципальними та родовими гербами порушено у роботах В. Томозова; водночас автор відстоює думку про те, що появи східно-слов'янських гербів передувала система символічних знаків, які стали основою для виникнення міських емблем і гербів¹⁵.

Дослідниця радянського досвіду герботворення Я. Іщенко, готуючи дисертацію¹⁶, спрямувала свої пошуки у бік дослідження радянської символіки міських гербів України, визначення професійного фаху авторів геральдичних проєктів, аналізу історичних традицій, які були використані творцями радянської геральдики. Сучасні тенденції в українському герботворенні також розкриті в матеріалах, підготовлених авторкою.

Територіальна та міська геральдика Донбасу знаходиться у сфері наукових інтересів Є. Максименко, яка підготувала дисертацію з історії становлення та сучасного стану міської геральдики регіону¹⁷.

Олександрович; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 1999. – 16 с.

¹² Панченко В. Міські та містечкові герби України. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2000. – 204 с.

¹³ Однороженко О. А. Державна і земельна геральдика і сфрагістика Війська Запорізького: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Однороженко Олег Анатолійович; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 2003. – 19 с.

¹⁴ Однороженко О. А. Українські державні, земельні та міські печатки козацької доби (кінець XVI—XVIII ст.). – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2003. – 220 с. Його ж. Козацька територіальна геральдика кінця XVI –XVIII ст. – Харків, 2009. – 416 с.

¹⁵ Томозов В. Герби міст як джерело для генеалогії дворянства // Актуальні проблеми розвитку міст та міського самоврядування (історія і сучасність). Тези міжнародної науково-практичної конференції (м. Рівне, 7-9 квітня 1993р.). - Рівне, 1993. - С. 64-66.

¹⁶ Іщенко Я. О. Символіка та емблематика міських гербів України 1960-1980-х років ХХ ст.: історико-джерелознавче дослідження: дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Іщенко Ярослава Олегівна; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – К., 2006. – 458 арк.

¹⁷ Максименко Є. В. Міська геральдика Донбасу XVIII - початку ХХІ ст.: дис.... канд. іст. наук: 07.00.06 / Є. В. Максименко; Донец. нац. ун-т. - Донецьк, 2014. – 200 с.

Довідкове видання «Україна: герби та прапори»¹⁸ є певним підсумком 20-річного процесу місцевого герботворення. До книги включено майже 1200 гербів та прапорів.

Джерельна база дослідження включає писемні та зображальні джерела. Вони мають різну природу походження, структуру, спосіб зберігання, форму викладу матеріалу, інформативність та методи роботи з ними. Найбільш інформативними джерелами є писемні джерела, які в свою чергу можна умовно розділити на актові, нарративні та публіцистичні. У свою чергу вони поділяються на опубліковані та архівні джерела.

Архівні матеріали представлені документами із збірок Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Тут зберігаються документи та матеріали Верховної Ради України (Ф. 1), Президента України (Ф. 5233) та інших вищих органів влади.

Для дослідження територіальної та муніципальної геральдики на місцях необхідно звернутися до відповідних обласних, міських архівів та архівних відділів селищних та сільських рад. Архівні установи містять актові документи (постанови, рішення) з питань затвердження геральдичних символів та матеріали до цього процесу.

Серед опублікованих джерел виокремлені актові та нормативно-законодавчі документи, які регламентують геральдичний процес в Україні. Особливе значення мають публікації документів у періодичній галузевій пресі. Вони представлені у вигляді офіційних вісників державних органів, органів місцевого самоврядування та громадських установ та організацій та місцева преса.

Значна джерельна інформація представлена на веб-порталах державних органів, вона фактично є оприлюдненими документами та матеріалами та має офіційний характер.

Методологічну основу дослідження склала система принципів, методів та підходів, які дозволили всебічно та комплексно дослідити історіографічний та джерельний матеріал. В дисертації використані: загальнонаукові методи дослідження: аналізу, синтезу, історичний, системний, логічний методи; загальнонаукові підходи та принципи: об'єктивності, узагальнення, систематизації, формалізації. Загальноісторичні методи дослідження: джерелознавчий метод застосований при виокремленні видів історичних джерел та вибору методологічного інструментарію роботи з ними; ретроспективний метод необхідний для побудови узагальнень, які відображають суть процесів, що відбулися за весь період та унеможливорює формулювання категоричних висновків на основі одного явища чи події; хронологічний метод дозволяє структурувати матеріал на основі послідовності подій та перебігу явищ; історико-географічний метод доцільний при аналізі регіональних та тематичних особливостей геральдики; порівняльно-історичний метод застосований у вивченні геральдичного досвіду сусідніх країн, що може бути корисним для переосмислення геральдичної справи у нашій країні.

¹⁸ Україна: герби та прапори / авт. проекту та упор.: В. Г. Кисляк, О. А. Нескоромний. – К.: Парламентське вид-во, 2010. – 456 с.

Геральдична наука виробила свої методи дослідження та викладу матеріалу, пов'язаного із атрибуцією та блазонуванням герба. Поряд із ними застосовується чітка система у трактуванні та тлумаченні символів та фігур.

У другому розділі «Законодавчі та теоретичні засади процесу герботворення в Україні» проаналізовано нормативно-правову базу сучасного українського герботворення. Увагу приділено аналізу законодавчого комплексу, що включає в себе Конституцію України, Закони України, Укази Президента України та низку підзаконних та нормативних документів.

Основу геральдичного законодавства складає Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.), в якому вперше на законодавчому рівні закріплено право територіальних та муніципальних громад мати власну символіку. На його основі Верховна Рада України 1999 р. приймає Закон «Про столицю України – місто-герой Київ».

Серед поточних проблем герботворення постало питання формування та використання символічних зображень, які вимагали певної організації та впорядкування. З цією метою у 2000 р. приймається Закон України «Про державні нагороди України». Законодавчий акт передбачав створення Комісії з державних нагород та геральдики при Президентові України, яка є дорадчим органом і працює на громадських засадах.

З метою забезпечення єдиних підходів до розвитку геральдичної справи в Україні, врегулювання питань, пов'язаних із використанням державних символів України, збереженням історичних традицій національного герботворення Президент України видає низку указів: «Про впорядкування геральдичної справи в Україні» (2000 р.), «Про геральдичні знаки – емблеми і прапори центральних органів виконавчої влади України» (2000 р.). Використання місцевої символіки також пов'язане з іншими нормативними документами, які розкривають положення із авторськими та суміжними правами. Загалом, питання інтелектуальної власності регулюють Цивільний кодекс України та Закон України «Про авторське право і суміжні права».

Вагомим недоліком геральдичного законодавства в Україні є відсутність чітких норм, які мають бути обов'язковими при розробці та використанні символів. Членами УГТ були розроблені методичні рекомендації з питань геральдики та прапорництва, які мають консультативний характер. Залишилися невітленими у життя пропозиції УГТ стосовно запровадження Державного геральдичного реєстру. Повний каталог гербів міст і сіл, областей, районів досі не укладено.

До проблем сучасної геральдики слід також віднести загальні питання теоретичної геральдики (назви основних складових частин герба (малого та великого), гербова колористика та назви відповідних барв, українські відповідники назвам основних та другорядних геральдичних фігур, перелік та використання позащитових елементів, правила складання опису (блазону) гербів); упорядкування геральдичної термінології, практичні питання розвитку територіальної та муніципальної геральдики; урахування міжнародного досвіду організації геральдичної справи. Теоретико-методологічні розробки муніципальної та територіальної геральдики потребують подальшого розвитку та уточнення.

Третій розділ «Внесок науково-дослідницьких центрів у розвиток геральдики України» присвячений інституціональному становленню геральдичної науки в рамках діяльності науково-дослідних установ, організацій, товариств, спілок.

Після Другої світової війни українська геральдика розвивалася як в рамках УРСР, так і в діаспорі. Дослідникам геральдики за кордоном вдалося створити ряд установ та організацій, які займались розробкою теоретичних та практичних потреб територіальної та муніципальної геральдики, серед них варто назвати УРУ та УГГТ. Стараннями таких вчених як М. Битинський, Р. Климкевич була не тільки збережена українська історіографічна традиція дослідження геральдики, а й розроблено низку теоретичних питань.

Від кінця 1970-х рр. діяльність центрів дослідження геральдики за кордоном поступово згасає; це спричинено багатьма факторами, в тому числі, відсутністю належного фінансування та матеріальних ресурсів. У цей час акцент дослідження геральдики поступово зміщується на материкову Україну та проводиться в рамках офіційних державних наукових установ. На середину 1970-х рр. припадає активна науково-публіцистична діяльність В. С. Драчука. Хоча цей час характеризується посиленням тиску на публіцистичне та культурне життя, зростанням цензурних та репресивних заходів, радянська геральдика виробила своєрідні приклади міської емблематики, яка подекуди відрізнялася від загальноприйнятих практик.

Проаналізований сучасний вклад державних академічних та науково-освітніх інституцій у розроблення української символіки та емблематики, серед яких необхідно виділити Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського, Інститут історії України НАНУ. Вирішенням питань геральдики опікуються вищі навчальні заклади, які досліджують проблеми в рамках дисертаційних досліджень, готують спеціалістів у сфері СІД, видають довідкову та навчальну літературу. Помітним явищем у вітчизняній геральдиці є заснування та діяльність УГТ. Громадська установа активно займається науковою діяльністю, проводить експертизу підготовлених геральдичних проектів, організовує щорічні наукові конференції. Вагомий внесок в розвиток геральдики на місцях зробили історико-краєзнавчі спілки та окремі дослідники, які безпосередньо займались відновленням та впровадженням нової муніципальної та територіальної геральдики.

У **четвертому розділі «Втілення національних традицій в символіці сучасних гербових знаків»** проаналізовано зображення, що містяться на сучасних територіальних та муніципальних гербах. Засвідчено, що найбільш знакові історичні символи відносяться до наступних періодів: галицько-волинської держави (початок формування геральдичної системи), литовсько-польської доби (наявність значних європейських впливів на розвиток геральдики), козацької доби (відображення світоглядних поглядів українського населення), період російсько-австрійського панування (формування централізованої символічної системи), радянська доба (геральдика під значним впливом ідеології) та сучасна доба (формування геральдичної системи в умовах незалежності). Для кожного історичного періоду характерний своєрідний набір знаків та символів, що наносились на герб. Відзначено, що в сучасній українській міській та територіальній геральдиці зросла

кількість зображень, які віддзеркалюють особливості менталітету українського народу, його історію. Символи стали більш виразними та отримали нове прочитання, не втрачаючи історичних традицій. Тематика зображень є різноманітною та включає природні, штучні, релігійні фігури, елементи родової шляхетської геральдики, «промовисті» знаки та сигли. Особливе місце в територіальній та міській геральдиці займає козацька символіка, яка відображає споконвічну боротьбу українського народу за свою свободу та незалежність.

З історіографічної точки зору кожна з представлених груп зображень вивчена не рівномірно. Дослідники частіше звертали увагу на яскраві символи, що мають глибинну історію, структуру, оповиті легендами. Цим важко дорікнути, адже гербові зображення обиралися не випадково і носили на собі відбиток суспільної свідомості та моралі.

Сучасна українська міська та територіальна геральдика складає комплекс світоглядних впливів та нашарувань, що ввібрали в себе сюжети та символи різних історичних епох, географічних регіонів та культур. Характерним є те, що в перипетії складних культурних впливів українці зуміли зберегти свої неповторні образи-символи, наповнені глибоким змістом, якими ми можемо пишатися, і які нині презентують нашу державу у світі. Спільність історичного минулого позначилась на подібності у геральдичних зображеннях між Україною, Польщею, Литвою та Білоруссю. Значення та трактування деяких символів в українській геральдиці відрізняється від західноєвропейських практик. В часи незалежності України сформувалася нова геральдична система, яка продовжує розвиватись у нових суспільно-політичних умовах та позбувається радянських символів, ідеологічних стереотипів та смислових оцінок.

До новітніх тенденцій у міській емблематиці відносять поширення такого явища як міський логотип. Це новітнє поняття, яке прийшло в суспільну сферу із маркетингу та може бути віднесено до сфери міської емблематики та символіки.

П'ятий розділ «Регіональні особливості територіальної та муніципальної геральдики» розкриває відмінності в історичному розвитку регіонів, які спричинені військово-політичними подіями, географічними умовами, ментальними особливостями проживаючого етносу, чи субетносу, впливами культур іноземних держав тощо. До цих факторів слід додати наявність національних меншин, що є одним із чинників впливу на культурно-історичне життя.

Геральдика західних та північних областей України має давнішу історію, оскільки формувалася в часи Київської Русі, Галицько-Волинського князівства, ВКЛ та Речі Посполитої. Це зумовило наявність у символіці регіонів значних культурних пластів, дослідження яких вимагає особливої уваги. Тематика гербів включає значну кількість християнських символів, які презентують населений пункт через оборонні та культові споруди.

У гербах центральних, частини східних та південних областей значного поширення набувають козацькі символи, які представлені знаками зброї, клейнодів, антропоморфними зображеннями. Козацька історія залишила помітний слід на територіальних та муніципальних знаках, вони вражають своєю різноманітністю, але об'єднані однією національною ідеєю.

Геральдика східних областей також має ряд особливостей, які передусім вказують на промислове та виробниче значення регіону. Значний вплив на символіку краю мали традиції російської геральдики.

Південні області та АРК природно мають своєрідний геральдичний ряд, який включає морські символи та знаки, які були успадковані від державних утворень античної доби на території України. Поряд з цим, символіка краю включає знаки, що відбивають хліборобську спеціалізацію степової частини країни. У територіальній та міській геральдиці України відбиті не тільки українські національні символи, а й мали місце знаки, що постали в результаті міжнаціональних зв'язків та контактів з різними етнічними та конфесійними групами.

Спільність історичного минулого позначилась на подібності геральдичних зображень України, Польщі, Литви та Білорусі. В часи незалежності України формується нова геральдична система, яка продовжує розвиватись на національних засадах.

Затвердження нових геральдичних знаків відбувається з урахуванням місцевої специфіки та відображає регіональну історію та колорит, що, безперечно, збагачує вітчизняну культуру.

ВИСНОВКИ

Вирішення поставлених у дисертаційній роботі завдань дає змогу сформулювати узагальнюючі висновки:

- На основі критичного аналізу історіографії проблеми визначено стан вивчення теми та виокремлено недосліджені досі питання. З'ясовано, що попри наявність значної кількості публікацій, в сучасній українській історіографії з територіальної та муніципальної геральдики відчувається брак наукових праць, присвячених вивченню сучасного етапу герботворення. Увага авторів праць зосереджена на дослідженні витоків та еволюції вітчизняної геральдики в історичному процесі, оминаючи увагою сучасний стан вивчення проблеми. Наявні статті в науковій періодиці не можуть заповнити прогалину у розумінні становлення та розвитку національної геральдичної системи в часи незалежності.

- Сформовано джерельний комплекс дослідження, представлений писемними та зображальними джерелами. Писемні джерела включають в основному актовий матеріал, меншою мірою наративні документи. Актові джерела представлені нормативними документами, які приймаються вищими органами державної влади та управління, а також органами місцевого самоврядування. Основний масив документів зберігається в ЦДАВО України і місцевих архівах та архівних відділах відповідних областей, районів, міст, селищ та сіл. Зображальні джерела являють собою графічні виконання гербів усіх рівнів, що зустрічаються у довідкових ілюстративних виданнях, у газетних та наукових виданнях в якості наочного матеріалу та на сайтах відповідних територіальних та адміністративних одиниць. Речові джерела несуть менш знакову інформацію та представлені гербовими зображеннями на будівлях, стелах та інформаційних табло.

- Встановлено, що геральдичне законодавство в Україні включає ряд основоположних нормативних документів, основними з яких є Конституція України, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», Закон України «Про державні нагороди України», Укази Президента України «Про впорядкування геральдичної справи в Україні», «Про Комісію державних нагород та геральдики» та ряд інших законів та підзаконних актів, які регулюють процес функціонування територіальної та муніципальної геральдики. Згідно з положеннями Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» затвердження символіки на місцях відбувається рішеннями відповідних обласних, районних, міських, селищних та сільських рад. Відповідними документами також регламентується використання символів. Проведений порівняльний аналіз із системами геральдичного законодавства сусідніх країн засвідчив, що вітчизняній системі необхідно впровадити офіційний Геральдичний реєстр та створити відповідну службу, яка б займалась розробкою, експертизою та затвердженням проектів символіки.

- З'ясовано теоретичну складову геральдики, її безпосередній вплив на практику герботворчості. Наголошено на необхідності доопрацювання та упорядкування теоретичних розробок попередніх історичних періодів та вироблення нових сучасних методів в геральдичній справі. Першочергове значення має укладання загальноприйнятих та обов'язкових рекомендацій по створенню та впровадженню у життя геральдичних проектів. Основу геральдичної системи мають скласти нові теоретико-методологічні підходи, які дадуть змогу державним службовцям, науковцям, художникам, авторам та творцям знакових систем та символів мати чітке наукове підґрунтя для творчого використання геральдичної методології та термінології з урахуванням історичних умов та реалій. Актуальною є проблема уніфікації понятійного та термінологічного апарату та адаптації його до вимог української мови.

- Узагальнено науковий і практичний досвід надбань української геральдичної науки вітчизняними істориками та вченими діаспори. За кордоном активно діяли УРУ, УГГТ, проводили наукову діяльність М. Битинський та Р. Климкевич. Зазначено, що у період 50-90-х рр. ХХ ст. відбулася актуалізація вивчення вітчизняної символіки та геральдики. Стараннями вчених в УРСР та діаспорі вдалося зберегти національні традиції використання символіки в герботворенні. Сучасні дослідження геральдичних студій відбуваються в рамках діяльності державних наукових інституцій: Інституту історії України НАН України, Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського, НТШ імені Т. Шевченка та ін. Академічний розвиток науки є необхідним елементом становлення українського гербознавства. Його інституціональне оформлення було б неповним та неможливим без діяльності кафедр і секторів у структурі ВНЗ, де серед основних напрямів роботи є підготовка спеціалістів у галузі гербознавства та СІД. Формування наукового геральдичного середовища є важливим етапом становлення муніципальної та територіальної символіки. Доведено, що значним внеском у розвиток територіальної та муніципальної геральдики є багатовекторна діяльність УГТ, яке проводить теоретичну та практичну роботу із підготовки та опрацювання геральдичних проектів та вивчення української символіки. Товариство активно

займається видавничою діяльністю та проводить щорічні наукові геральдичні конференції.

- Досліджено, що національні традиції використання символічних зображень були підпорядковані як історичним, так і географічним особливостям. Впродовж функціонування територіальної та муніципальної геральдики символіка на гербах змінювалась відповідно до вимог часу. Проаналізовані символи сучасних знаків на муніципальних та територіальних гербах дали змогу сформувати та виокремити наступні групи: а) природні фігури: зображення тварин (фауна), зображення рослин (флора), антропоморфні зображення (зображення людей, або частин людських тіл), астральна символіка (сонце, зорі та ін.), зображення інших природних об'єктів (гори, ріки та ін.); б) штучні фігури: споруди (оборонні, цивільні, культові), зображення предметів побуту (народного, промислового), зображення зброї, клейнодів та інших військових атрибутів, елементи орнаменталістики; в) релігійна символіка: патронажні символи (зображення святих-покровителів), християнські символи: хрест, півмісяць; г) шляхетська символіка; г) зображення фантастичних істот; д) «промовисті» герби та сигли. З'ясовано, що найбільш знакові історичні символи відносяться до наступних періодів: Галицько-волинської держави (початок формування геральдичної системи), литовсько-польської доби (наявність значних європейських впливів на розвиток геральдики), козацької доби (відображення світоглядних поглядів українського населення), період російсько-австрійського панування (формування централізованої символічної системи), радянська доба (геральдика під значним впливом ідеології) та сучасна доба (формування геральдичної системи в умовах незалежності).

- Запропоновано при характеристиці локальних особливостей геральдичних знаків умовно згрупувати області України у 7 історико-географічних регіонів: Карпатський (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська і Чернівецька обл.); Подільський (Вінницька, Тернопільська, Хмельницька обл.); Північно-Західний (Волинська, Рівненська обл.); Північно-Центральний (Житомирська, Київська, Кіровоградська, Черкаська, Полтавська обл.); Східний (Донецька, Луганська, Харківська обл.); Північно-Східний (Сумська, Чернігівська обл.); Південний (Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Одеська, Херсонська області та Автономна Республіка Крим). Кожен з регіонів має власну історію формування та використання символічних зображень. Геральдика як комплексне явище розвивається в суспільстві та відчуває на собі впливи різних факторів. Тому виокремлення історико-географічних регіонів проведено з урахуванням як адміністративного поділу країни, так і геральдичних традицій певної території. У процесі історичного розвитку на різних територіях України зміст гербових зображень мав свої особливості та специфічні риси. В них відбилися не тільки українські національні символи, а й знаки, що постали в результаті міжнародних зв'язків з різними етносами. Кожна історична епоха привнесла в українську геральдику неповторні елементи, які відображали історичні реалії свого часу. Чимало символів збереглися до наших днів і відображають регіональну історію та колорит, що збагачує вітчизняну культуру.

- Встановлено, що сучасний стан територіальної та муніципальної геральдики має декілька вад, які необхідно виправити для її повноцінного та збалансованого розвитку. З цією метою можна висловити низку пропозицій та рекомендацій:
 - вважати доцільним впровадити на державному рівні офіційний реєстр затверджених гербів та унормувати набір супровідних документів при затвердженні символіки;
 - продовжити наукове опрацювання теоретичних засад та понятійного апарату геральдики;
 - ширше залучати наукову громадськість до публічного обговорення геральдичних проектів з метою усунення помилок та неточностей;
 - на законодавчому рівні ввести обов'язкову експертизу геральдичних проектів фахівцями з геральдики та спеціальних історичних дисциплін.
- Дослідження української геральдики дає змогу зрозуміти глибокі пласти національної свідомості та культури, переосмислити вже існуючі символи та виробити нові, які заковдані у світобудові українського суспільства. Геральдика як витвір суспільної думки є елементом патріотичного виховання населення, адже знаки відображають національні особливості та риси української духовності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у фахових виданнях, що відображають основні результати дисертаційного дослідження:

1. Рудюк А. В. Геральдичне законодавство в Україні / Андрій Рудюк // Збірник наукових праць. Серія «Історія та географія»: Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків: Колегіум, 2015. – Вип. 52. – С. 31-36.
2. Рудюк А. Вітчизняні писемні джерела про козацьку символіку: інформаційний потенціал / Андрій Рудюк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – Вип. 2. – Част. 3. – С. 122-127.
3. Рудюк А. В. Патронажні символи в міській геральдиці України / Андрій Рудюк // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Історичні науки / Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2015. – Вип. 8(297). – С. 57-64.
4. Рудюк А. В. Теоретичні проблеми територіальної та муніципальної геральдики на сторінках Віснику Українського геральдичного товариства «Знак» / А. В. Рудюк // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. - 2016. - Вип. 45. Т. 2. – С. 71-74.
5. Рудюк А. Символіка територіальної та муніципальної геральдики: історіографія / Андрій Рудюк // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. - 2017. - № 6 (311). - С. 40-51.

6. Рудюк А. В. Символ Архангела Михаїла в міській геральдиці України / Андрій Рудюк // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К.: «Видавництво «Гілея», 2017. – Вип. 116 (1). – С. 91-94.

Публікації, що додатково відображають результати дисертаційного дослідження:

7. Рудюк А. В. Інтернет-ресурси геральдичної тематики: міська символіка України / А. В. Рудюк // «Перспективи розвитку сучасної науки» (м. Харків, 04-05 грудня 2015 р.). — Херсон: Видавничий дім "Гельветика", 2015. – С. 95-98.

8. Рудюк А. Огляд періодичних видань з історії міської геральдики України / А. В. Рудюк // IV Міждисциплінарні гуманітарні читання: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, 28 жовтня 2015 р. – Київ: Інститут історії НАН України, 2015. – С. 69-71.

9. Рудюк А. Геральдична тематика на шпальтах часопису «Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики» // Шістнадцяті джерелознавчі читання. “Архівна наука і освіта в незалежній Україні”: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (24 листопада 2015 р. КНУ). – К., 2015. – С. 51-53.

10. Рудюк А. В. Основні знакові системи в міській геральдиці України / А. В. Рудюк // Актуальні проблеми гуманітарних та природничих наук. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 28-29 жовтня 2016 року). – У 3-х частинах. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – Ч. 2. – С. 77-79.

11. Рудюк А. В. Герб і логотип міста: особливості співвідношення / А. В. Рудюк // Дні науки історичного факультету (до 150-річчя з дня народження М. Грушевського): матеріали IX Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених. / Редкол.: проф. І. К. Патриляк (голова), І. Г. Адамська (заст. голови), О. Р. Магдич (відпов. редактор) – К., 2016. – С. 454-456.

12. Рудюк А. Архангел Михаїл – захисник Києва (до 20-ї річниці затвердження герба міста) / А. В. Рудюк // Дні науки історичного факультету: Матеріали VIII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Дні науки історичного факультету» / Редкол.: проф. І. К. Патриляк (голова), доц. А. О. Руккас (заст. голови), О. Р. Магдич (відп. редактор). – К.: Логос, 2015. – С. 106-110.

13. Рудюк А. Логотипи українських міст: практика використання / А. В. Рудюк // Сімнадцяті джерелознавчі читання, присвячені 150-річчю з дня народження Михайла Грушевського: матеріали Всеукраїнської наукової конференції (м. Київ, 16 листопада 2016 р.). – К., 2016. – С. 58-60.

АНОТАЦІЯ

Рудюк А. В. Розвиток територіальної та муніципальної геральдики в Україні (1991-2016 рр.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України. – К., 2017.

У дисертації досліджено процес герботворення в Україні в часи незалежності. Розкрито нормативно-правову базу, яка впливає на процес створення, затвердження та використання територіальних та муніципальних гербів. Визначено теоретичну базу дослідження та проаналізовано термінологічний та понятійний апарат сучасної геральдичної науки. Встановлено, що на розвиток геральдики в Україні активно впливали науково-дослідні центри, такі як Інститут історії України НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського, УГТ, вищі навчальні заклади, краєзнавчі гуртки та спілки, інші громадські та приватні установи. Доведено, що в часи незалежності відроджуються національні традиції в територіальній та муніципальній геральдиці. Особливого значення набуває дослідження та актуалізація геральдичної проблематики на регіональному рівні, визначаються її особливості, зображальний та тематичний ряд. Українська територіальна та муніципальна геральдика, попри значні іноземні, ідеологічні, імперські впливи, зуміла виробити свої неповторні риси та продовжує свій розвиток у нових суспільних умовах.

Ключові слова: герб, геральдика, символ, символіка, знак, зображення, логотип.

АННОТАЦІЯ

Рудюк А. В. Развитие территориальной и муниципальной геральдики в Украине (1991-2016 гг.). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.06 – историография, источниковедение и специальные исторические дисциплины. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Министерство образования и науки Украины. – К., 2017.

В диссертации исследован процесс гербоведения в Украине в годы независимости. Раскрыта нормативно-правовая база, которая влияет на процесс формирования, утверждения и использования территориальных и муниципальных гербов. Определена теоретическая база исследования и проанализированы терминологический и понятийный аппараты современной геральдической науки. Установлено, что на развитие геральдики в Украине активно влияли научно-исследовательские центры, такие как Институт истории Украины НАН Украины, Институт украинской археографии и источниковедения имени М. С. Грушевского, УГО, высшие учебные заведения, краеведческие кружки и союзы, другие общественные и частные учреждения. Доказано, что в годы независимости возрождаются национальные традиции в территориальной и муниципальной геральдике. Особое значение приобретает исследование и актуализация геральдической проблематики на региональном уровне, определяются ее особенности, изобразительный и тематический ряд. Украинская территориальная и муниципальная геральдика, несмотря на значительные иностранные,

идеологические, имперские влияния, сумела выработать свои неповторимые черты и продолжает свое развитие в новых исторических условиях.

Ключевые слова: герб, геральдика, символ, символика, знак, изображения, логотип.

SUMMARY

A. V. Rudiuk. Development of territorial and municipal heraldry in Ukraine (1991-2016). – As a manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences, Specialty 07.00.06 - Historiography, source study and special historical disciplines. - Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2017.

In the dissertation the process of formation of coat of arms in Ukraine during the period of independence is researched. The normative and legal basis, which influences the process of creation, approval and use of territorial and municipal coats of arms, is disclosed. The theoretical basis of the research is determined and the terminological and conceptual apparatus of modern heraldic science is analyzed. It was established, that research centers, such as the Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine, the Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies named after M. S. Grushevskiy, UHT, higher education institutions, local lore clubs and unions, other public and private institutions were actively influenced by heraldry development in Ukraine. The analyzed symbols of modern signs on municipal and territorial emblems made it possible to form and distinguish the following groups: a) natural figures: images of animals (fauna), images of plants (flora), anthropomorphic images (images of people or parts of human bodies), astral symbolism (sun, stars, etc.), images of other natural objects (mountains, rivers, etc.); b) artificial figures: structures (defense, civil, religious), images of household items (national, industrial), images of weapons, Hetman regalia and other military attributes, elements of ornamentalistics; c) religious symbols: patronage symbols (image of saints patrons), christian symbols: cross, crescent; g) noble symbolism; e) images of fantastic creatures; e) "loud" coats of arms and sigli. It is stated, that the most significant historical symbols refer to the following periods: The Galician-Volyn state (the beginning of the formation of the heraldic system), the Lithuanian-Polish era (the presence of significant European influences on the development of heraldry), the Cossack era (reflection of the worldview views of the Ukrainian population), the period of Russian-Austrian domination (the formation of a centralized symbolic system), the Soviet era heraldry under the influence of ideology) and the modern day (the formation of a heraldic system in the conditions of independence). It has been proved, that in the times of independence, the national traditions in the territorial and municipal heraldry are revived . The research and actualization of heraldic issues at the regional level, its features, the pictorial and thematic series are determined and receive of particular importance. Ukrainian territorial and municipal heraldry, in spite of significant foreign, ideological and imperial influences, has managed to develop its unique features and continues its development in new social conditions.

Keywords: coat of arms, heraldry, symbol, symbolism, sign, image, logo.